

Cena lojalności wobec II Rzeczypospolitej. Wywłaszczenie Habsburgów żywieckich przez narodowosocjalistyczne Niemcy 1939–1944

Niniejszy tekst nawiązuje tematyką do dwuczęściowego artykułu zamieszczonego w poprzednich numerach „Pamięci i Sprawiedliwości”¹, w którym zostały omówione procedury związane z przejściem szeroko pojętego majątku polskiego przez okupujące terytorium RP państwo niemieckie w latach 1939–1944/45. Jako przykład posłużyły wówczas ziemie polskie wcielone do prowincji śląskiej (następnie górnośląskiej).

Tym razem egzemplifikacją problematyki wywłaszczenia będzie dramatyczny, a zarazem fascynujący z punktu widzenia historyka, los rodziny Habsburgów żywieckich. Jakkolwiek autor koncentruje się na zagadnieniach materialnych (majątkowych), artykuł można jednocześnie uznać za głos w dyskusji na temat postaw ziemiaństwa w III Rzeszy oraz w krajach przez nią okupowanych². Należy podkreślić przy tym specyfikę rodziny Habsburgów, znajdującej się w okresie międzywojennym pod wieloma względami (kultura, język, światopogląd) na swoistym pograniczu polsko-niemieckim (czy też słowiańsko-germańskim).

Warto również zaakcentować uniwersalny wymiar poruszonego tu, dość popularnego a zarazem intrygującego dla przedstawiciela nauk humanistycznych, zagadnienia, jakim był – m.in. w okresie okupacji niemieckiej – wybór (nie wszystkim jednak dany) pomiędzy lojalnością wobec państwa polskiego a zachowaniem przedwojennego statusu (materialnego, społecznego itd.). Stawali przed nim

¹ M. Sikora, *Zasady i praktyka przejścia majątku polskiego przez III Rzeszę, ze szczególnym uwzględnieniem sektora rolnego oraz mieszkaniowego, na przykładzie prowincji śląskiej (górnośląskiej) w latach 1939–1944* (cz. 1), „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 2 (13); *idem, Zasady i praktyka przejścia majątku polskiego przez III Rzeszę, ze szczególnym uwzględnieniem sektora rolnego oraz mieszkaniowego, na przykładzie prowincji śląskiej (górnośląskiej) w latach 1939–1944* (cz. 2), „Pamięć i Sprawiedliwość” 2009, nr 1 (14).

² Na temat postaw i działalności środowiska ziemian polskich podczas okupacji zob. *Ziemiaństwo wobec okupacji*, red. M. Wenklar, Kraków 2006.

przedstawiciele wszystkich warstw społecznych na terenie okupowanego kraju, zwłaszcza jednak na tzw. ziemiach wcielonych.

Rodzina i jej majątek

Swoj potencjał ekonomiczny na Żywiecczyźnie Habsburgowie budowali systematycznie od początku XIX w. Za czasów Karola Ludwika Habsburga (ur. w 1771 r.) – syna Cesarza Leopolda II – ukształtował się główny profil produkcji majątku powiększanego o coraz to nowe wsie Żywiecczyzny – gospodarka leśna. Syn i spadkobierca Karola Ludwiga – Albrecht Fryderyk w 1847 r. przeniósł administrację dóbr z Cieszyna do Żywca, dając tym samym początek Dyrekcji Dóbr Żywieckich. Kontynuował też ekspansję terytorialno-ekonomiczną na ziemi żywieckiej, bielskiej i suskiej. W 1895 r. dobra żywieckie odziedziczył Karol Stefan Habsburg (bratanek Albrechta Fryderyka)³.

Po zakończeniu I wojny światowej i wejściu Żywiecczyzny w skład odradzającej się Rzeczypospolitej Karol Stefan – częściowo na skutek presji władz polskich⁴ – przekazał w charakterze darowizny, głównie na rzecz państwa polskiego, kilkanaście spośród ponad 53 tys. ha majątku. Największym beneficjentem była Polska Akademia Umiejętności w Krakowie, która otrzymała ok. 12 tys. ha upraw i lasów⁵.

U progu II wojny światowej dobra żywieckie (Herrschaft Saybusch – HS) stanowiły własność dwóch gałęzi rodu Habsburgów. Podział dóbr nastąpił po śmierci Karola Stefana (7 kwietnia 1933 r.). Wówczas to większa część majątku (nieruchomości, ruchomości i kapitał), wartego wówczas 15 243 336 zł⁶, w tym ponad 28 tys. ha lasów, przypadła jego synowi Karolowi Albrechtowi (zawarł on małżeństwo ze Szwedką, Alicją Ankarcona), mniejsza zaś (w tym niespełna 11,5 tys. ha lasów) drugiemu synowi Leonowi Karolowi⁷, który jednocześnie wraz z rodziną wyprowadził się z Żywca do Bestwiny koło Bielska (obie rodziny były skonfliktowane i w kolejnych latach stosunki między nimi bardzo się ochłodziły). Leon Karol zmarł w kwietniu 1939 r., a jego część majątku odziedziczyła

³ Na temat genealogii omawianej tutaj linii Habsburgów szerzej zob. M. Miodyński, *Kandydat na króla Polski, arcyksiążę Karol Stefan i jego cesarska rodzina* [w:] *Habsburgowie żywieccy i ich siedziba w Żywcu*, red. Z. Rączka, Żywiec 2006, s. 17–36; *Księżna. Wspomnienia o polskich Habsburgach. Z Marią Krystyną Habsburg rozmawiali Adam Tracz i Krzysztof Blecha*, Żywiec 2009.

⁴ W 1919 r. władze polskie wprowadziły zarząd komisaryczny nad dobrami żywieckimi, uznanymi za „majątek członków zaborczego austriackiego domu panującego”. Na skutek mediacji m.in. króla hiszpańskiego Alfonsa XIII z prezydentem Stanisławem Wojciechowskim oraz własnych inicjatyw udało się jednak Karolowi Stefanowi przekonać rząd RP do przyznania mu obywatelstwa polskiego i tym samym zaniechania konfiskaty mienia. M.K. Habsburg, *O polskich Habsburgach. Fragmenty opowieści rodzinnej* [w:] *Habsburgowie żywieccy...*, s. 9.

⁵ Z. Rączka, *Jak powstała żywiecka posiadłość Habsburgów* [w:] *Habsburgowie żywieccy...*, s. 5–8.

⁶ Oddział Archiwum Państwowego w Żywcu (dalej OAP Żywiec), Dyrekcja Dóbr Żywieckich, 1160, Bericht zum Aktenvermerk vom 31. Januar 1940 Betr. Grundbesitz der Herrschaft Saybusch, b.d., k. 16.

⁷ Do pozostałych spadkobierców należała reszta rodzeństwa Karola Stefana, spośród którego to jednak tylko siostra Renata Maria Radziwiłł otrzymała dobra ziemskie (ok. 3,2 tys. ha), podczas gdy pozostali (Mechtylda Czartoryska, Eleonora Maria v. Kloss oraz Wilhelm) otrzymali gotówkę oraz papiery wartościowe. *Ibidem*.

małżonka, Maria Klothilda von Thuillières hrabina von Montjoye-Vaufrey et de la Roche (wraz z pięciorgiem dzieci)⁸.

Dobra żywieckie, mimo że zostały podzielone między dwóch odrębnych właścicieli oraz funkcjonowały w księgach gruntowych jako dwa odrębne majątki, zarządzane były przez jedną instytucję – Dyрекcję Dóbr Żywieckich. Najważniejszym komponentem potężnego majątku – w skład którego wchodziły m.in. dwa zamki z parkiem i ogrodem, browar (zatrudniający w okresie okupacji ok. 250–350 osób⁹) wraz z punktami dystrybucji oraz dobra ziemskie – były lasy zajmujące w 1939 r. obszar 37 700 ha. Administrowano nimi przy pomocy czternastu urzędów leśnych¹⁰.

W 1938 r. na terenie (całego) HS ścięto 10 500 m³ drewna z przeznaczeniem na materiał budowlany, ponadto dostarczono 70 tys. m³ kopalniaków, 25 tys. m³ drewna z przeznaczeniem na produkcję papieru, 1 tys. m³ drewna opałowego oraz 29 tys. metrów przestrzennych (powietrznych) drewna użytkowego¹¹. Wydatki (głównie koszty zarządu, wynagrodzenia dla personelu, podatki i długi) poniesione przez administrację leśną tej części HS, która przypadła Karolowi Albrechtowi (28 tys. ha), wyniosły w 1938 r. 1,36 mln zł. Dochody zaś, pochodzące głównie ze sprzedaży drewna, osiągnęły kwotę ok. 2,4 mln zł¹².

Karol Albrecht i Alicja – areszt i deportacja

Wojska niemieckie zajęły Żywiecczyznę w pierwszych dniach września 1939 r. Powiat żywiecki, mimo że historycznie i kulturowo związany z Małopolską (Galicją), przyłączony został ostatecznie do III Rzeszy, i wszedł w skład prowincji śląskiej (od 1941 r. zaś w skład wydzielonej z tej pierwszej prowincji górnośląskiej). Na jego aneksję miały wpływ nazistowskie plany uczynienia z niego (wraz z sąsiednimi powiatami cieszyńskim i bielskim) regionu turystycznego. Równie istotne było przemysłowe znaczenie żywieckich zasobów leśnych (m.in. kopalniaków dla górnictwa)¹³.

Ze względu na zaangażowanie w działalność państwową w okresie międzywojennym Karol Albrecht wraz ze swoją małżonką od samego początku okupacji stanowili obiekt zainteresowania władz niemieckich. Ostatnim

⁸ Z. Rączka, *Jak powstała...*, s. 7.

⁹ Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej APK), Urząd Propagandy Rzeszy Górnośląska w Katowicach, 8, NSDAP Gau Schlesien Kreisleitung Saybusch an das Reichspropagandaamt Schlesien Aussenstelle Kattowitz, 8 II 1940 r., k. 35–38; APK, Rejencja Katowicka, 435, Bericht des Gemeindeprüfungsamtes bei der Regierung Kattowitz über die Prüfung der Verwaltung des Kreises Saybusch, 10 VI 1940 r., k. 4. Na temat browaru w czasie okupacji zob. A. Spyra, G. Zwierzyna, *Browar Żywiec 1856–2001*, Żywiec 2001, s. 67–69.

¹⁰ Archiwum Federalne (Bundesarchiv) w Berlinie-Lichterfelde (dalej BA Lichterfelde), Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 167, Abschrift – Der Generalforstmeister [Alpers an] Herrn Reichsforstmeister Reichsmarschall Hermann Göring, Betrifft: Herrschaft Saybusch, 23 II 1942 r., k. 85.

¹¹ OAP Żywiec, Dyrekcja Dóbr Żywieckich, 1148, Bericht über die Herrschaft Saybusch, b.d., k. 1–2.

¹² *Ibidem*, 1160, Zusammenstellung der Einnahmen und Ausgaben der Forstverwaltungen der Herrschaft Saybusch für das Jahr 1938, b.d., k. 62.

¹³ Szerzej na temat okupacji Żywiecczyzny: M. Sikora, *Niszczyć, by tworzyć. Germanizacja Żywiecczyzny przez narodowosocjalistyczne Niemcy 1939–1944/45*, Katowice 2010.

aktem lojalności wobec II RP było założenie przez Karola Albrechta mundur Wojska Polskiego i zgłoszenie się do stacjonującej na Żywiecczyźnie polskiej jednostki wojskowej, następnie zaś wycofanie się z nią w kierunku wschodnim¹⁴.

W dniu 9 listopada 1939 r. gestapo aresztowało Karola Albrechta¹⁵. Jak wynika z odpisu notatki gestapo z dnia 23 października 1941 r., aresztowanie Habsburga pozostawało również pośrednio w związku z nieudanym zamachem na Hitlera, przeprowadzonym przez Georga Elsnera 8 listopada 1939 r. w Monachium – aresztowano wówczas wiele innych osób uznanych za wrogów państwa¹⁶. Jednocześnie Alicja wraz z dziećmi została objęta aresztem domowym w zamku żywieckim¹⁷. Do największych błędów małżeństwa gestapo zaliczało wychowywanie dzieci w duchu patriotyzmu i wierności II RP (z naciskiem na naukę języka polskiego przy jednoczesnym marginalizowaniu nauki języka niemieckiego), polityczne zaangażowanie po stronie Polski, przynależność do polskich organizacji (np. Sokół) oraz finansowe wspieranie armii polskiej w okresie poprzedzającym wojnę (np. ufundowanie zakupu dwóch ciężkich karabinów maszynowych)¹⁸. Małżonkowie zostali przesłuchani przez szefa cieszyńskiej placówki gestapo, SS-Hauptsturmführera Schweima (a także jego ludzi)¹⁹ manifestowali; podczas tych rozmów sympatię dla narodu polskiego i związek z nim oraz równocześnie dezaprobatę dla narodowego socjalizmu (w raporcie z przesłuchania asystent kryminalny Eberle nazwał Alicję „fanatyczną Polką”), co też niedługo potem przekazane zostało przez centralę gestapo do wiadomości

¹⁴ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 38, Abschrift – Sicherheitspolizei Einsatzgruppe z[ur] B[esonderer] V[erwendung] Aussendienststelle Teschen – Niederschrift, 16 XI 1939 r., k. 56; *ibidem*, Abschrift – Sicherheitspolizei Einsatzkommando z[ur] B[esonderer] V[erwendung] Kattowitz Aussendienststelle Teschen – Bericht, 14 XI 1939 r., k. 51.

¹⁵ BA Lichterfelde, Persönlicher Stab des Reichsführers SS, 662, Reichssicherheitshauptamt IV D 2 an SS-Gruppenführer Wolff im Hause, Betrifft Erzherzog Karl Albrecht von Habsburg, 5 IV 1940 r., k. 2–3.

¹⁶ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 38, Gestapo Stapoleitstelle Kattowitz an die Stapoleitstelle Wien, Betrifft v. Habsburg Maria Christina, geb. 8.12.[19]23 in Saybusch, 23 X 1941 r., k. 67.

¹⁷ H. Chłopczyk, *Alicja Habsburg. Księżna – partyzant* [w:] *Habsburgowie żywieccy...*, s. 50.

¹⁸ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 38, Abschrift – Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Kattowitz Aussendienststelle Teschen an die Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Kattowitz z[ur] H[an]d des SS Standartenführers Dr. Schäfer in Kattowitz, Betrifft v. Habsburg Karl Albrecht, 8 XII 1939 r., k. 62–65.

¹⁹ Zachował się sześciostronnicowy protokół sporządzony z przesłuchania Karola Albrechta w dniu 16 listopada 1939 r. *Ibidem*, Abschrift – Sicherheitspolizei Einsatzgruppe z[ur] B[esonderer] V[erwendung] Aussendienststelle Teschen – Niederschrift, 16 XI 1939 r., k. 56–61. Przesłuchanie księżnej Alicji mogło mieć bardziej nieformalny charakter, w każdym razie autor nie odnalazł odpowiedniego protokołu. Zachował się natomiast protokół z innego przesłuchania księżnej, tj. z 27 I 1942 r., podczas którego zaprezentowała ona jeszcze bardziej nieprzejednaną postawę niż jej małżonek ponad dwa lata wcześniej. *Ibidem*, Abschrift – Gestapo Stapoleitstelle Kattowitz, 27 I 1942 r., k. 68–70.

SS-Gruppenführera Karla Wolffa – szefa sztabu personalnego Reichsführera SS Heinricha Himmlera²⁰.

Na początku 1940 r. w obronie Habsburgów żywieckich interweniował u ambasadora niemieckiego w Rzymie Hansa Georga von Mackensena nie kto inny jak, król Hiszpanii Alfons XIII – kuzyn Karola Albrechta²¹. Nie był to jedyny przypadek wstawienia się przedstawiciela europejskiej dynastii arystokratycznej za Habsburgiem²². W sierpniu 1941 r. Karol Albrecht został zwolniony z aresztu w Cieszynie i, ze względu na stan zdrowia, przewieziony do sanatorium pod Berlinem. Było to możliwe dzięki interwencji włoskiej rodziny królewskiej, a także króla szwedzkiego Gustawa V, którego z kolei za pośrednictwem ambasady szwedzkiej w Berlinie do działania zainspirowała Alicja – zwolniona z aresztu domowego w Żywcu i w sierpniu 1940 r. wraz z córkami przeniesiona przez gestapo do domu w Wiśle (gdzie prowadziła zresztą działalność konspiracyjną na rzecz ZWZ-AK²³). Pod koniec 1941 r. Karol Albrecht powrócił z sanatorium i zamieszkał w Wiśle z resztą rodziny²⁴. Od momentu zarządzenia zajęcia mienia zarówno Alicja Habsburg, jak i hrabina Montjoye otrzymywały od państwa niemieckiego zasiłki na utrzymanie. W przypadku tej pierwszej była to kwota 500 RM (Reichsmark – marki Rzeszy) + po 100 RM na każde z dwójga pozostających pod jej opieką dzieci, w przypadku Montjoye chodziło o kwotę 1000 RM + po 100 RM na każde z pięciorga dzieci²⁵.

Z korespondencji organów SS, pochodzącej z 28 stycznia 1943 r., dowiadujemy się, że Himmler (jako przewodniczący Najwyższego Trybunału ds. Przynależności Narodowej²⁶) zdecydował ostatecznie o uznaniu Karola Albrechta i jego małżonki za Polaków i konfiskacie ich majątku²⁷. Powodem takiego posunięcia było upływanie obowiązującego rodzinę ostatecznego terminu złożenia wniosku o wpisanie na niemiecką listę narodowościową (DVL – Deutsche Volksliste) w dniu 4 czerwca 1942 r. Oboje takiego wniosku nie złożyli²⁸.

W związku z powyższym w październiku 1942 r. Karol Albrecht wraz z żoną i córką Renatą został deportowany do obozu pracy przymusowej w majątku rolnym w miejscowości Straussberg koło Weimaru w Turynii, gdzie małżonkowie mieli pozostać już do końca wojny (córka Maria Krystyna trafiła od razu

²⁰ BA Lichterfelde, Persönlicher Stab des Reichsführers SS, 662, Reichssicherheitshauptamt IV D 2 an SS-Gruppenführer Wolff im Hause, Betrifft Erzherzog Karl Albrecht von Habsburg, 5 IV 1940 r., k. 2–3; *ibidem*, Reichssicherheitshauptamt IV D 2 an den Chef des Persönlichen Stabes des Reichsführers SS und Chef der Deutschen Polizei SS-Gruppenführer, 25 V 1940 r., k. 7.

²¹ *Ibidem*, Durchdruck, Rom, 13 II 1940 r., k. 4.

²² *Ibidem*, Reichsführer!, 19 VI 1940 r., k. 8–9; *ibidem*, Der Chef der Sicherheitspolizei und des S[sicherheits]D[ienstes] Heydrich an den Herrn Reichstatthalter und Gauleiter Sauckel Weimar, 16 IV 1942 r., k. 25.

²³ Szerzej na ten temat zob. H. Chłopczyk, *Alicja Habsburg...*

²⁴ *Ibidem*, s. 50–52.

²⁵ OAP Żywiec, Dyrekcja Dóbr Żywieckich, 1161, b.d., k. 31.

²⁶ Oberster Prüfungshof für Volkszugehörigkeitsfragen.

²⁷ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 38, SS-Obersturmbannführer Golling an SS-Obersturmbannführer Schoppe, Vorgang Erzherzog Karl Albrecht von Habsburg und Ehefrau, 28 I 1943 r., k. 101.

²⁸ *Ibidem*, Rechtsabteilung Vermerk, Vorgang: Volkszugehörigkeit des Erzherzoges Karl Albrecht von Habsburg, 9 VI 1942 r., k. 37.

jesienią 1942 r. do Wiednia, natomiast jej siostra Renata po jakimś czasie od deportacji została wysłana do rodziny w miejscowości Persenbeug)²⁹.

Rabunek dóbr ruchomych

W obawie przed zbombardowaniem jego posiadłości Karol Albrecht zdecydował się jeszcze przed wojną na ewakuowanie niektórych, szczególnie cennych elementów wyposażenia zamku. Srebra o wartości 110 tys. zł zdeponował w Banku Amerykańskim w Warszawie. Obrazy olejne i część porcelany zostały wywiezione do Zamościa, natomiast skrzynie wypełnione ubraniami, zasłonami i dywanami – do Krakowa³⁰.

Wiele z tych oraz innych, pozostawionych w zamku precjozów, zostało rozgrabionych jednak przez SS i inne formacje niemieckie w pierwszych miesiącach okupacji³¹. W ten sposób na przykład srebro stołowe o wadze około 600 kg znalazło się w posiadaniu generalnego gubernatora. Jego zwrotu domagał się od Hansa Franka jeszcze kilka lat później gauleiter (przywódca) NSDAP w prowincji górnośląskiej, Fritz Bracht³². Można przypuszczać, że niektóre przedmioty dostały się do Generalnego Gubernatorstwa jesienią 1939 r., kiedy to Żywiecczyzna podlegała szefowi niemieckiego tymczasowego zarządu cywilnego przy 14. Armii Niemieckiej z siedzibą w Krakowie³³.

W pokwitowaniu odbioru, wystawionym 18 kwietnia 1940 r., a sygnowanym przez punkt zbiorczy metali w okręgu żywieckim (Metallsammelstelle für den Bezirk der Stadt Saybusch), podlegający prawdopodobnie ówczesnemu komisarzowi urzędowemu miasta Żywca, czytamy: „Oddział specjalny Urzędu Ziemińskiego³⁴ Śląsk zamek Żywiec odstawił dzisiaj [do punktu zbiorczego] 855,40 kg [...] przedmiotów z miedzi, cyny, niklu albo ołowiu, albo ich stopów [...]”³⁵. Rabunek tych i innych przedmiotów nastąpił na skutek zarządzenia wyższego dowódcy SS i policji na obszar południowo-wschodni (Höhere SS- und Polizeiführer Süd-Ost) z siedzibą we Wrocławiu, SS-Gruppenführera Ericha von dem Bacha-Zalewskiego. Na czele grupy dokonującej zajęcia w zamku

²⁹ Przesiedlenie Habsburgów do Turyngii planowano co najmniej od lutego 1942 r.; *ibidem*, Vorgang Herrschaft Saybusch, insbesondere Behandlung des Erzherzogs Karl Albrecht von Habsburg, 18 II 1942 r., k. 1–2; H. Chłopczyk, *Alicja Habsburg...*, s. 50–52.

³⁰ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 38, Abschrift – Sicherheitspolizei Einsatzgruppe z[ur] B[esonderer] V[erwendung] Aussendienststelle Teschen – Niederschrift, 16 XI 1939 r., k. 59.

³¹ O plądrowaniu pisze w swoich wspomnieniach ówczesna mieszkanka zamku Maria Krystyna Habsburg, M.K. Habsburg, *O polskich...*, s. 12.

³² BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 38, Vermerk über Chef Amt III und Chef Amt IV an Z/C, 19 V 1943 r., k. 143–144.

³³ R. Kaczmarek, *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią niemieckiej wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*, Katowice 2006, s. 94.

³⁴ Bodenamt – działająca pod auspicjami SS instytucja zajmująca się rejestracją, ewidencją oraz procedurami konfiskacyjnymi w zakresie majątku rolnego. Posiadała swoje przedstawicielstwo na wcielonych do III Rzeszy ziemiach wschodnich.

³⁵ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 39, Abschrift von Abschrift – Empfangsbescheinigung Metallsammelstelle für den Bezirk der Stadt Saybusch, Der Bürgermeister der Stadt Saybusch, 18 IV 1940 r., k. 103.

żywieckim stał najprawdopodobniej SS-Obersturmführer Oehler. Przechwycone przez kierowaną przez niego grupę meble oraz dywany trafiły początkowo do SS-Totenkopf Unterführerschule w Lublińcu³⁶, stąd z kolei przetransportowano je 24 czerwca 1940 r. do obozu koncentracyjnego Auschwitz, do SS-Führerschule w Oświęcimiu, a także do Waffen-SS[-Unterführerschule] w Lauenburg (Lębork). Poinformowany o tym fakcie Himmler rozkazał jednak zwrócić zagrabione mienie do zamku. Nie jest jednak pewne, czy wszystkie przedmioty zawłaszczone wcześniej przez SS powróciły do Żywca. Pięć dywanów zwróciła administracja obozu w Oświęcimiu już 9 lipca 1940 r., trzynaście dalszych dywanów oraz meble (które uprzednio trafiły do Oświęcimia z Lublińca) przywieziono z Oświęcimia do Żywca dopiero 19 kwietnia 1941 r.³⁷

Zajęcie mienia ruchomego (m.in. przedmiotów wartościowych, dzieł sztuki, archiwów, zbiorów muzealnych i bibliotecznych) należących do Polaków odbywało się na mocy zarządzenia Himmlera z 1 grudnia, uzupełnionego 5 grudnia 1939 r.³⁸ Od końca kwietnia do września 1940 r. akcją konfiskaty na Śląsku kierował prof. Siegfried Haertel z Wrocławia, następnie jego obowiązki przejął SS-Hauptsturmführer Günther Riediger³⁹.

Zajęcie mienia ruchomego i administrowanie nim

Od połowy października 1939 r. dobra żywieckie należące do Karola Albrechta i rodziny Leona⁴⁰ były administrowane przez organy Ministerstwa Wyżywienia i Rolnictwa Rzeszy (Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft – REM) za pośrednictwem specjalnego pełnomocnika (jego oficjalny tytuł brzmiał *Direktion der Herrschaft Saybusch. Der Beauftragte des Reichsministers für Ernährung und Landwirtschaft*⁴¹) – SA-Sturmbannführera agronoma dyplomowanego Geoga Kraffta⁴². Od wiosny 1940 r. Krafft reprezentował jednocześnie katowicką delegaturę Wschodnioniemieckiej Spółki ds. Gospodarki Rolnej z o.o. (*Ostdeutsche Landbewirtschaftungsgesellschaft mbH – Ostland*),

³⁶ *Ibidem*, Abschrift von Abschrift – Der Höhere SS und Polizeiführer beim Oberpräsidenten in Schlesien... Beauftragter des Reichs[Führers] SS als RKF an Oberstu[rm]f[ührer] Oehler Saybusch Schloss, Betrifft Abholung von Möbeln aus Schloss Saybusch für die Unterführerschule Lublinitz, 24 IV 1940 r., k. 105.

³⁷ *Ibidem*, Verwaltung Konzentrationslager Saybusch an den Gauleiter und Oberpräsident als Beauftragter RF SS, Betr. Teppiche aus dem Schloss Saybusch, 6 X 1941 r., k. 43; *ibidem*, An den Chef SS-Führungsamtes, Vorgang: Einrichtungsgegenstände Schloss Saybusch, 2 IV 1941 r., k. 80.

³⁸ AAN, Mikrofilmy Aleksandryjskie, t. 74 (RKF), rolka 16, Der RF SS und Chef der deutschen Polizei im RMI der RKF – Eil-Runderlass an die Stapo(leit)stellen der dem Deutschen Reich eingegliederten Ostgebiete... – betr. Verfahren bei der Beschlagnahme von Kunstgegenständen, Archiven, Dokumenten, Sammlungen usw., 16 XII 1939 r., k. 388187–388189.

³⁹ *Ibidem*, Aktenvermerk für SS-Hauptsturmführer Stutzke, 30 IX 1940 r., k. 388194–388195.

⁴⁰ Według innego – mniej wiarygodnego – źródła, mienie leśno-rolne hrabiny zostało zajęte dopiero zarządzeniem gestapo z dnia 1 V 1940 r. na wniosek urzędu ziemskiego; BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 39, Gesuch der Witwe Marie Clothilde Habsburg-Montjoye in Bestwin/Kreis Bielitz um Aufnahme in die Deutsche Volksliste, b.d., k. 48–51.

⁴¹ OAP Żywiec, Dyrekcja Dóbr Żywieckich, 1150, Direktion der Herrschaft Saybusch. Der Beauftragte des RfEuL Krafft, Saybusch, 1 II 1940 r., k. 13–14.

⁴² *Ibidem*, 1152, Erzherzogliche Güterdirektion in Saybusch an alle Ämter und Verwaltungen, 26 X 1939 r., k. 4.

powołaną do życia 28 lutego 1940 r. w celu wykonywania publicznego zarządu nad polskim (i żydowskim) prywatnym majątkiem rolnym i leśnym (kontrolowaną wspólnie przez SS i REM)⁴³. Niezależnie od tej nominacji, 5 stycznia 1940 r. Został on powołany również przez katowicki oddział Głównego Urzędu Powierniczego Wschód (Haupttreuhandsstelle Ost – HTO⁴⁴) na stanowisko zarządcy komisarycznego (Kommissarischer Verwalter) browaru żywieckiego, stanowiącego element majątku Habsburgów⁴⁵. Tym samym jedna osoba skupiła kompetencje trzech podmiotów odpowiedzialnych za przejęcie mienia polskiego na ziemiach wcielonych – HTO (podlegającego personalnie marszałkowi Rzeszy Hermannowi Göringowi), Komisariatu Rzeszy ds. Konsolidacji Narodu Niemieckiego (Reichskommissariat für die Festigung des Deutschen Volkstums – RKF) z Reichsführerem SS Heinrichem Himmlerem na czele, a także REM, którym kierował Richard Walter Darré.

Krafftowi podlegały wszystkie przedwojenne struktury HS, w tym cztery państwowe nadzory leśne (okręgi nadzorcze) wraz z czternastoma (lub piętnastoma) nadleśnictwami (administracjami leśnymi)⁴⁶, których kompetencje rozciągały się na majątek leśny HS. Kontrolę rzeczową sprawował jednak w imieniu Kraffta nadleśniczy inż. Karl Tapla, odpowiedzialny m.in. za sprawy gospodarki leśnej, handlu drzewem oraz myślistwa (merytorycznym zwierzchnikiem Tapli z ramienia organów Urzędu Nadleśnictwa Rzeszy/Reichsforstamt był starszy nadleśniczy/Oberforstmeister Potthoff). Podobne rozwiązanie zastosowano dla browaru beskidzkiego, gdzie pełnomocnictwa otrzymał dyplomowany inżynier browarnictwa Alfons Quatz. W końcu obiekty zamkowe znalazły się pod bezpośrednim zwierzchnikiem niejakiego Schäfera⁴⁷ (w późniejszym okresie zarządcą komisarycznym tych obiektów z ramienia HTO był niejaki Mohlfeld⁴⁸).

Decyzją szefa RSHA, Reinharda Heydricha, z dnia 23 stycznia 1940 r. Zostało zarządzane oficjalne zajęcie majątku Karola Albrechta (prawdopodobnie wraz z majątkiem należącym do Montjoye)⁴⁹. Zarządzeniem HTO z 22 lipca 1940 r. obowiązki komisarycznego zarządcy przejął dr Fritz Diettloff (Kraffta odwołano oficjalnie 25 lipca 1940 r.). W tym samym dniu spółka Ostland poinformowała władze HTO, że kończy zarząd nad HS, sprawowany na podstawie paragrafu dziewiątego rozporządzenia z 12 lutego 1940 r. o państwowym (publicznym) zarządzaniu rolnymi oraz leśnymi gospodarstwami i działkami na

⁴³ Szerzej zob. M. Sikora, *Zasady...*, cz. 1, s. 72–76.

⁴⁴ Szerzej zob. *ibidem*, s. 45–50.

⁴⁵ OAP Zywiec, Dyrekcja Dóbr Żywieckich, 1180, Direktion der Herrschaft Saybusch Der kommissarische Verwalter an die HTO Berlin, Saybusch, 1 VIII 1940 r., k. 6.

⁴⁶ Szefami poszczególnych okręgów nadzorczych byli: Schedtler, Belli, Theilkühl i von Frederici. Szerzej zob. *ibidem*, 1152, A. Erzherzogliche Herrschaft Saybusch, b.d., k. 37–38.

⁴⁷ *Ibidem*, 1150, Geschäftsordnung der als Direktion der Herrschaft Saybusch zusammengefassten Liegenschaften und Vermögenswerte, 15 III 1940 r., k. 58–58a.

⁴⁸ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 39, SS Führungshauptamt Kommandant der Waffen-SS an Reichsführer SS, Betr. Einrichtungsgegenstände Schloss Saybusch Berlin-Wilmersdorf, 21 IV 1941 r., k. 74.

⁴⁹ BA Lichterfelde, Persönlicher Stab des Reichsführers SS, 662, Reichssicherheitshauptamt IV D 2 an SS-Gruppenführer Wolff im Hause, Betrifft Erzherzog Karl Albrecht von Habsburg, 5 IV 1940 r., k. 2–3.

obszarach włączonych do Rzeszy. Nieco wcześniej – pismem z 13 lipca 1940 r. – Ostland przychyliła się do zdania władz HTO, że browar żywiecki należy traktować jako zakład samodzielny, który będzie zarządzany przez organy HTO⁵⁰.

W tym samym mniej więcej czasie w wyniku porozumienia organów nadleśnictwa i HTO fachowy zarząd nad lasami przejął nadleśniczy Schedtler jako główny pełnomocnik administracji leśnej (Hauptbeauftragter der Forstverwaltung) i jednocześnie specjalny pełnomocnik Urzędu Nadleśnictwa Rzeszy ds. lasów Herrschaft Saybusch (Sonderbeauftragter des Reichsforstamtes für den Wald der Herrschaft Saybusch). Miało to być jednak przejściowe rozwiązanie, które wybrano ze względu na przedwojenną formę zarządu. Nadleśnictwo zmierzało tymczasem do jak najszybszego wydzielenia lasów z ogółu dóbr i poddania ich swojemu wyłącznemu i niezawisłemu zarządowi⁵¹.

Dyskusja nad przyszłym statusem prawnym Herrschaft Saybusch

23 lutego 1942 r. generalny nadleśniczy Friedrich Alpers, będący stałym przedstawicielem nadleśniczego Rzeszy Göringa, zwrócił się do tego ostatniego z propozycją wszczęcia procedury przekazania obszarów leśnych na własność nadleśnictwa. Tym samym odniósł się krytycznie do koncepcji forsowanej od pewnego czasu przez szefa HTO Maxa Winklera, a mianowicie, żeby dobra żywieckie, w tym lasy, przekazać na własność specjalnie do tego celu powołanej fundacji. Alpers argumentował, że nadleśnictwo (skarż państwa) nie może sobie pozwolić na utratę kontroli nad lasami żywieckimi, uchodzącymi w jego opinii za „[...] najwartościowsze i najwydajniejsze na obszarach wcielonych”⁵². Przekonywał ponadto, że przekazanie lasów w ręce fundacji jest niewłaściwe z punktu widzenia interesu publicznego, bo grozi spadkiem wydajności gospodarki leśnej oraz marnotrawieniem zysków. Powoływał się też na zarządzenie Göringa, w którym ten zabronił tworzenia fundacji na terenach wcielonych⁵³.

Jako że Göring zamierzał zwlekać z decyzją w sprawie losu dóbr żywieckich do połowy czerwca 1942 r., kiedy to rozstrzygnięta miała być kwestia przynależności narodowej Karola Albrechta i Alicji⁵⁴, Alpers uznał za stosowne zwrócić się z prośbą o wsparcie swojej inicjatywy do organów RKF Reichsführera SS.

⁵⁰ OAP Żywiec, Dyrekcja Dóbr Żywieckich, 1180, Direktion der Herrschaft Saybusch Der kommissarische Verwalter an die HTO Berlin, 1 VIII 1940 r., k. 2.

⁵¹ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 167, Abschrift – Der Generalforstmeister [Alpers an] Herrn Reichsforstmeister Reichsmarschall Hermann Göring, Betrifft: Herrschaft Saybusch, 23 II 1942 r., k. 85; *ibidem*, Vermerk betr. Aufforstung im Gebiet der Herrschaft Saybusch, 18 III [1941 r.], k. 22–23.

⁵² „[...] die wertvollsten und ertragreichsten der eingegliederten Ostgebiete [...]”, *ibidem*, Abschrift – Der Generalforstmeister [Alpers an] Herrn Reichsforstmeister Reichsmarschall Hermann Göring, Betrifft: Herrschaft Saybusch, 23 II 1942 r., k. 85.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 167, Abschrift – Der Reichsforstmeister [gez. Lueder an] Herrn Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums – Abteilung IV, Betrifft: Herrschaft Saybusch, 29 V 1942 r., k. 84; *ibidem*, Der Chef des Stabsamtes des Reichsmarschalls des Großdeutschen Reiches Ministerialdirektor Staatsrat Dr. Gritzbach an den Herrn Reichsforstmeister z. Hd. von Herrn Ministerialdirektor Mahler Reichsforstamt, 5 VIII 1942 r., k. 96.

W odpowiednim piśmie z dnia 29 maja 1942 r. lasy żywieckie uznał już nie tylko za najwartościowsze na terenach wcielonych, lecz także zaliczył je do najlepszych – pod względem wydajności i stanu zachowania – w całej Rzeszy. Nawiązał ponadto do wysiedleń ludności polskiej, osadnictwa niemieckiego i przekształceń w sferze kultury rolnej, podkreślając olbrzymią wagę przekazania lasów żywieckich państwu dla zadań realizowanych przez RKF w zakresie kolonizacji i germanizacji Żywiecczyny⁵⁵. Generalny nadleśniczy nie omieszkiał też zwrócić uwagi na turystyczne walory lasów i wynikające stąd ich znaczenie dla ludności Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego⁵⁶. I w tym przypadku gwarantem efektywnego wykorzystania lasu miało być jedynie państwo niemieckie, a nie fundacja. To samo odnosiło się do przedsięwzięć związanych z regulacją cieków wodnych, zwłaszcza potoków górskich, a także zalesieniem nowych powierzchni i nieużytków rolnych⁵⁷.

W odpowiedzi wystosowanej (w imieniu Himmlera) przez Główny Urząd ds. Planowania i Ziemi (Hauptamt Planung und Boden) RKF 18 czerwca 1942 r. zgodzono się z argumentacją Alpersa, dodając ponadto, że olbrzymie znaczenie lasów polega na możliwości rozdysponowania ich części pomiędzy osadników rolnych w ramach uzupełnienia i urozmaicenia ich źródła dochodów. Władze RKF dostrzegały również perspektywę wykorzystania lasów w sferze rekreacyjno-wypoczynkowej, wskazując przy tym na konieczność zawarcia przez RKF z nadleśniczym Rzeszy odpowiednich porozumień w zakresie udostępniania tych terenów dla ruchu turystycznego w wypadku, gdyby rzeczywiście znalazły się one w posiadaniu skarbu państwa⁵⁸.

Na początku sierpnia 1942 r. Göring odrzucił wprawdzie możliwość przekazania lasów żywieckich nadleśnictwu, wykluczył równocześnie przekształcenie dóbr w fundację. Zarząd komisaryczny nadal miał być wykonywany przez HTO⁵⁹. Przyszłość majątku pozostawała wciąż niejasna.

Po rozstrzygnięciu kwestii przynależności narodowej Albrechta i Alicji Habsburgów (lecz nie hrabiny Montjoye – zob. dalej), władze niemieckie przystąpiły do wdrażania procedury konfiskaty mienia (różnej pod względem formalno-prawnym od poprzedzającej ją procedury zajęcia).

Browar żywiecki – beskidzki (Beskidenbrauerei) wraz z działką gruntową, na której się znajdował, uznano początkowo za „poboczny zakład rolny”⁶⁰, podlegający w związku z powyższym rejestracji i zajęciu przez urząd ziemski

⁵⁵ *Ibidem*, Abschrift – Der Reichsforstmeister [gez. Lueder an] Herrn Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums – Abteilung IV, Betrifft: Herrschaft Saybusch, 29 V 1942 r., k. 84.

⁵⁶ „Für die Bevölkerung des naheliegenden Industriegebietes ist der Wald der Herrschaft Saybusch als Erholungsgebiet in Aussicht genommen”, *ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ BA Lichtenfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 167, Hauptamt Planung und Boden Vermerk, Vorgang. Herrschaft Saybusch, 18 VI 1942 r., k. 86.

⁵⁹ *Ibidem*, Der Chef des Stabsamtes des Reichsmarschalls des Großdeutschen Reiches Ministerialdirektor Staatsrat Dr. Gritzsch an den Herrn Reichsforstmeister z[ur] H[an]d von Herrn Ministerialdirektor Mahler Reichsforstamt, 5 VIII 1942 r., k. 96.

⁶⁰ Landwirtschaftlicher Nebenbetrieb. Zgodnie z definicją zawartą w niemieckich aktach normatywnych były to m.in. samodzielne zakłady rolne, które znajdowały się na działkach, na których obok nich funkcjonowały zakłady przemysłowe lub rolnicze. Szerzej zob. M. Sikora, *Zasady...*, cz. 1, s. 46.

(Bodenamt), a administrowaniu przez Ostland (administracja ta ustała latem 1940 r.)⁶¹. Kontrola finansów oraz inwentaryzacja instalacji fabrycznych browaru została wówczas powierzona – po uzyskaniu zgody gestapo – dwóm osobom. Byli to Werner Haupt – dyrektor Industrierwerke Biezanów AG (na terenie GG) oraz Karl Kämpfner – specjalista z Berlina-Dahlem⁶². Ostatecznie browar przeszedł jednak pod opiekę HTO (placówka w Katowicach)⁶³. Wartość browaru – działka, zabudowania i sprzęt – szacowano na około 3 266 000 mln RM⁶⁴.

Zastanawiano się, jak zaklasyfikować zespół zamkowy, w skład którego wchodził stary i nowy zamek, budynki administracyjne, park oraz ogród. W grę wchodziło przypisanie go do dóbr leśno-rolnych lub do przemysłowych⁶⁵ (autor nie zdołał rozstrzygnąć tej kwestii). Pretensje do przejęcia na własność parku (34 ha) i ogrodu zgłaszało miasto Żywiec⁶⁶.

2 maja 1943 r. Hitler zdecydował osobiście, że całość dóbr leśnych, szacowanych wówczas na 38 471,31 ha (czyli grunty leśne obu gałęzi rodziny habsburskiej), zostanie przekazana bez odszkodowania na własność samorządowi prowincji górnośląskiej (Provinzialverwaltung/Gauselbstverwaltung)⁶⁷. Personalne zwierzchnictwo nad lasami HS miał objąć starosta krajowy (Landeshauptmann) i zarazem przewodniczący samorządu prowincji górnośląskiej Georg Kate. Kierownikiem ds. handlowych HS miał zostać dyrektor Krück. Interesy zarządcy generalnego, czyli samorządu, mieli reprezentować w kierownictwie nadleśniczy Karl Tapla (w sprawach leśnictwa) oraz dyrektor Hoffmann (w sprawach browarnictwa)⁶⁸.

Formalne przekazanie zarządu nad HS w ręce Gauselbstverwaltung miało nastąpić w dniach 16–17 czerwca 1943 r. Wartość majątku Karola Albrechta oszacowano na 50–60 mln RM, tymczasem wartość majątku leśnego hrabiny

⁶¹ „Die Brauerei gilt im Sinne der einschlägigen Bestimmungen als landwirtschaftlicher Nebenbetrieb und war daher durch uns [tj. Urząd Ziemski w Katowicach] zu erfassen und zu beschlagnahmen” (BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 39, Abschrift – Der Höhere SS und Polizeiführer als RKF Bodenamt Schlesien an das Zentralbodenamt beim RF SS RKE, Betr. Bilanz der Saybusch, 27 V 1940 r., k. 89).

⁶² *Ibidem*.

⁶³ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 38, Vorgang: Einziehung des Vermögens des Erzherzogs Karl-Albrecht von Habsburg in Saybusch, 8 II 1943 r., k. 104.

⁶⁴ OAP Żywiec, Dyrekcja Dóbr Żywieckich, 1180, Bewertung des realisierbaren Anlagevermögens der Brauerei Saybusch in Saybusch/Ostoberschlesien, b.d., k. 2–3.

⁶⁵ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 38, Obersturmbannführer Golling an SS-Obersturmbannführer Schoppe, Vorgang Erzherzog Karl Albrecht von Habsburg und Ehefrau, 28 I 1943 r., k. 101.

⁶⁶ OAP Żywiec, Dyrekcja Dóbr Żywieckich, 1223, Abschrift – Der Bürgermeister der Kreisstadt Saybusch Bannatz an die HTO Berlin Betr. Kommissarische Verwaltung der Herrschaft Saybusch, 7 IX 1942 r., k. 70.

⁶⁷ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 39, Der Reichsminister und Chef der Reichskanzlei an den Herrn Beauftragten für den Vierjahresplan – HTO, Herrn Reichsminister des Innern, Betrifft Herrschaft Saybusch, 2 V 1943 r., k. 141; BA Lichterfelde, Persönlicher Stab des Reichsführers SS, 2743, Vermerk zu einem Vortrag beim RF SS am 12. Mai 1943, b.d., k. 133.

⁶⁸ APK, Akta Miasta Katowice, 373, Stadt Kattowitz Rundschreiben 1943 Nr. 116 – Betrifft Herrschaft Saybusch, 23 VI 1943 r., k. 166.

Montjoye na 10 mln RM. W okresie zarządu komisarycznego nad lasami HS (należącymi do obu gałęzi rodziny) HTO osiągnął zyski w wysokości 6 750 tys. RM. Kapitał zakładowy w czerwcu 1943 r. wynosił 1,5 mln RM⁶⁹.

W lipcu 1943 r. uzgodniono ponadto, że zarząd nad drobną własnością rolną (chłopską), która znajduje się na terenie lasów żywieckich (częściowo zaleśnioną już przez HS) pozostanie w gestii samorządu. RKF mógł jednak zwracać się z wnioskiem o przyznanie mu fragmentów ziemi HS na cele osadnictwa, jednak nie na zasadzie odsprzedaży, a wymiany za inne grunty, należące dotychczas do RKF⁷⁰.

Hrabina Montjoye – problem konfiskaty

Mimo przekazania HS w ręce administracji prowincjonalnej, konfiskata całości tego mienia była z formalnoprawnego punktu widzenia wciąż niemożliwa, ponieważ – w przeciwieństwie do rozstrzygniętej sprawy przynależności narodowej Karola Albrechta i Alicji – nadal nie był jasny status prawny hrabiny Montjoye⁷¹.

Hrabina nie tylko była Niemką z pochodzenia, lecz także w okresie międzywojennym deklarowała się jako Niemka, a po zajęciu Polski przez III Rzeszę okazywała – przynajmniej *de nomine* – akceptację dla ideologii narodowego socjalizmu i polityki Adolfa Hitlera. Na jej korzyść przemawiało też wychowanie dzieci w duchu kultury i obyczajów niemieckich – co kontrastowało z modelem zastosowanym przez Karola Albrechta i Alicję⁷². Wszystko to nie wystarczyło jednak, aby otrzymać obywatelstwo niemieckie. Z drugiej bowiem strony niektóre organy władzy niemieckiej, zwłaszcza gestapo, zarzucały hrabinie zbyt mały dystans do swojego szwagra i szwagierki w okresie międzywojennym, a także prożydowskie sympatie, wskazując przy tym, że dążenie do uzyskania obywatelstwa niemieckiego jest podyktowane jedynie obawą przed wywłaszczeniem (koniunkturalizm)⁷³. Hrabinie wytykano ponadto przywiązanie do Kościoła

⁶⁹ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 38, Vermerk über Chef Amt III und Chef Amt IV an Z/C, 19 V 1943 r., k. 143–144.

⁷⁰ *Ibidem*, 39, Rechtsabteilung – Aktenvermerk für Amt IV, 26 VII 1943 r., k. 149.

⁷¹ Oprócz odziedziczonych po zmarłym małżonku dóbr leśnych hrabina była jeszcze właścicielką majątków rolnych w Bestwinie i Dankowicach (powiat bielski). Ponadto posiadała majątek na terenie GG. Składały się nań niespełna 1 tys. ha lasu (administracja leśna Mucharz), składy piwa (Bier-Niederlage) w Krakowie i Sanoku, sześć gospód oraz szereg przedstawicielstw piwnych. W przypadku tych ostatnich obowiązywać mogły nieco inne procedury wywłaszczeniowe, wynikające z faktu, że obiekty te nie znajdowały się na terenie Rzeszy Niemieckiej. O losach tej właśnie części mienia trudno coś więcej powiedzieć; *ibidem*, 39, Gesuch der Witwe Marie Clothilde Habsburg-Montjoye in Bestwin/Kreis Bielitz um Aufnahme in die Deutsche Volksliste, b.d., k. 48–51; *ibidem*, 38, Abschrift – An die Regierung des GG Hauptabteilung Forsten Krakau, Betr. Entschädigungsanspruch für beschlagnahmten habsburgischen Besitz, 12 VIII 1942 r., k. 127.

⁷² *Ibidem*, 39, Der Amtskommissar [Bürgermeister] und Ortsgruppenleiter an den Sicherheitsdienst des RFSS – S[sicherheits]D[ienst] Abschnitt Kattowitz – Bielitz, Betr. Deutsche und polnische Adlinge, 2 VIII 1940 r., k. 5–7; *ibidem*, [Protokół przesłuchania hr. Montjoye], 26 X 1940 r., k. 18–19.

⁷³ *Ibidem*, NSDAP Kreisleitung Bielitz OS an das Landratsamt Bielitz, Betrifft: Gräfin Marie Clothilde Habsburg Montjoye in Bestwin, 25 VII 1940 r., k. 4; *ibidem*, Geheime Staatspolizei Stapostelle Kattowitz Aussenstelle Bielitz an den Herrn Landrat des Kreises Bielitz, 24 IX 1940 r., k. 15.

katolickiego, legitymizm, a także – co nie bez znaczenia – rzekome dziedziczne choroby jej dzieci⁷⁴.

Mimo pełnego podejrzeń i nieprzychylnego stosunku władz niemieckich, zamieszkująca w Bestwinie rodzina hrabiny – w przeciwieństwie do gałęzi żywieckiej – nie została objęta aresztem⁷⁵.

Jeszcze w 1940 r. Montjoye zwróciła się z prośbą o pomoc i wstawiennictwo do Brachta i Göringa⁷⁶. W styczniu 1942 r. delegatura DVL w Bielsku zakwalifikowała ją wprawdzie do drugiej grupy listy narodowościowej, a decyzja ta prawdopodobnie została podtrzymana przez placówkę centralną DVL w Katowicach⁷⁷, zastrzeżenia wciąż jednak żywił Himmler – od początku sceptycznie nastawiony do hrabiny⁷⁸. W maju 1943 r. postanowiono, że Hrabina Montjoye otrzyma za swój majątek odszkodowanie w wysokości około 2 mln RM⁷⁹. Było to o co najmniej 4 mln RM mniej niż oczekiwała⁸⁰. Na posiedzeniu Najwyższego Trybunału ds. Przynależności Narodowej w dniu 10 grudnia 1943 r. Himmler odsunął podjęcie ostatecznej decyzji w sprawie Montjoye do czasu konsultacji z Hitlerem. Jak wynika z pisma Głównego Urzędu Sztabowego RKF do szefa sztabu personalnego RF SS – jeszcze w grudniu 1944 r. Himmler miał się nosić z zamiarem przedstawienia sprawy Hitlerowi, wzdragał się jednak z tym ze względu na ważniejsze wydarzenia, które działy się na frontach⁸¹.

Autor nie zdołał dotychczas ustalić, czy do końca wojny hrabina otrzymała od III Rzeszy jakąkolwiek rekompensatę za utracone mienie.

Epilog

Po zakończeniu działań wojennych na Żywiecczyźnie wiosną 1945 r. władza ludowa znacjonalizowała wszystkie posiadłości rolne i leśne Habsburgów na podstawie dekretu PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej⁸².

⁷⁴ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 38, Vermerk an Hauptabteilung I an Hauptabteilung IV [an] Rechtsabteilung (Deutsche Volksliste), 14 IV 1942 r., k. 16.

⁷⁵ M.K. Habsburg, *O polskich...*, s. 13–14.

⁷⁶ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 39, [Protokół przesłuchania hr. Montjoye], 26 X 1940 r., k. 18–19.

⁷⁷ *Ibidem*, Der Oberpräsident der Provinz Oberschlesien, Betrifft: Zentralstelle der deutschen Volksliste, 28 I 1942 r., k. 29.

⁷⁸ BA Lichterfelde, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, 38, Der Chef der Sippe und des S[icherheit]D[ienstes] an den RKF Oberster Prüfungshof für Volkszugehörigkeitsfragen Betr. Gräfin Marie Klothilde Habsburg-Montjoye, 2 IX 1942 r., k. 85–87.

⁷⁹ *Ibidem*, Vermerk über Chef Amt III und Chef Amt IV an Z/C, 19 V 1943 r., k. 143–144.

⁸⁰ *Ibidem*, Rechtsabteilung, Vorgang: Marie Klothilde Habsburg Montjoye, 9 II 1943 r., k. 107.

⁸¹ Por. *ibidem*, Rechtsabteilung, Vorgang: Marie Klothilde Habsburg Montjoye, 9 II 1943 r., k. 107; *ibidem*, An die HTO Ratibor, Betr. Volkszugehörigkeit der Gräfin Habsburg Montjoye aus Bestwin, Schweiklberg Post, 1 III 1944 r., k. 181; BA Lichterfelde, Persönlicher Stab des Reichsführers SS, 662, Der RKF Stabshauptamt [an den] Standartenführer Brandt Persönlicher Stab RFSS, Betr. Besitzreglung der Herrschaft Saybusch: Volkszugehörigkeit der Gräfin Habsburg Montjoye und ihrer Kinder, 12 XII 1944 r., k. 15.

⁸² Z. Rączka, *Jak powstała...*, s. 8.

Jak podaje w swoich wspomnieniach Maria Krystyna Habsburg hrabina Montjoye wraz z dziećmi przebywała do końca okupacji na terenie Bestwiny, następnie zaś ewakuowała się z Niemcami do Austrii, gdzie pozostała po wojnie⁸³.

W Austrii po wojnie przebywali również Karol Albrecht z Alicją i córkami. W 1947 r. zdecydowali się jednak na powrót do Polski. Niedługo potem – wobec niemożliwości odzyskania majątku – wyjechali do Szwecji, gdzie schorowany już wówczas Karol Albrecht pozostał na stałe, reszta rodziny zaś powróciła raz jeszcze do Polski. W 1951 r., po śmierci Karola Albrechta, do Szwecji – nie bez trudności paszportowych – wyemigrowała Alicja wraz z córkami⁸⁴.

Mirosław Sikora (ur. 1981) – doktor historii, absolwent Uniwersytetu Śląskiego, pracownik Oddziałowego Biura Edukacji Publicznej IPN Katowice, zajmuje się przemysłem zbrojeniowym i polityką wysiedleńczą III Rzeszy na Górnym Śląsku w latach 1939–1945, a ponadto inwigilacją środowisk akademickich przez SB w czasach PRL. Autor książki *Kuźnia broni III Rzeszy. Niemiecki przemysł zbrojeniowy na Górnym Śląsku podczas II wojny światowej*.

The price of loyalty towards the Second Polish Republic: The dispossession of the Habsburgs of Żywiec by the National Socialist Germany, 1939–1944

In the autumn of 1939, the National Socialist Germany occupying Poland, started imposing a Germanisation policies in the newly incorporated into the Third Reich territories of the Second Polish Republic. The most effective methods of removing Polish identity – apart from elimination of the leadership – were Polish people displacement and dispossession.

First months of the occupation were aimed at a gathering information about people living in areas annexed by the Nazi Germany.

In 1939, a police population census was taken in the Province of Silesia. The Żywiec District was considered to be unique thanks to its mountainous terrain and enormously rich tree cover which were looked on by German authorities as a great potential both for the timber industry development and for the expansion of the tourist sector in the Żywiec Region.

Several dozen hectares of mainly spruce forests belonged to the Habsburgs of Żywiec line. From the very beginning of the German occupation, due to the fact that Karl Albrecht and his spouse Alice – landowners of nearly 30 thousand hectares of forests and of the brewery – had a good relationship with the authority elites of the Second Polish Republic during the inter-war years, they met with deep distrust expressed by German secret police apparatus. The Gestapo got completed very quickly all the materials confirming not only Karl's sympathy for Polish identity but also his financial support of Polish military efforts.

⁸³ M.K. Habsburg, *O polskich...*, s. 13.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 14.

In September 1939 he volunteered to the Polish Army, then in November he was imprisoned and his wife with children were put under house arrest.

From that time until the spring of 1943, a discussion on a future of the Habsburgs' fortune started. From March 1941, despite of the pressure from the Gestapo, the Habsburgs consistently refused to sign the German People's List (Volkliste) ostensibly demonstrating their support for Poland and their contempt for the National Socialist regime. It ended definitely in the autumn of 1942 when they were sent to the Third Reich as labourers and their whole property was took over.

A different fate awaited countess von Montjoye – Leo Karl Habsburg's widow, brother of Karl Albrecht. She inherited over 10 thousand hectares of forests and many agricultural estates. During her talks with representatives of the Nazi Party and police she always emphasized her and her children's deep attachment to the German language, culture and nationality. The problem of whether to accept her registration in the Volksliste (Heinrich Himmler was very dubious of it) as well as the issue of Karl Albrecht and Alice, became, during the occupation, a top-level discussion in the Third Reich.